

Соціалізація дитини з обмеженими можливостями розвитку на основі суб'єктності його особистості

В. В. Тесленко

Національний технічний університет України «Київська політехніка», м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: teslenkovalentin@ukr.net

Paper received 01.05.2016; Accepted for publication 10.05.2016.

Анотація. У статті розглянуто суб'єктність особистості дитини з обмеженими можливостями розвитку як головну мету її підготовки до самостійного життя у соціумі. Визначені основні ознаки суб'єктності дітей даної категорії. Акцентована увага на організації грамотної педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями, важливої ролі усіх суб'єктів відповідного процесу фасилітації.

Ключові слова: суб'єктність, особистість, педагогічна підтримка, соціалізація, обмежені можливості, дитина, самореалізація.

Важливою ознакою сучасного цивілізаційного процесу є гуманізація взаємин між людьми різного рівню розвитку. Поступове становлення нових типів спілкування і людської взаємодії відбувається у напрямку утвердження принципу поваги до людської гідності. Згідно даного підходу у педагогічній науці і практиці утверджується гуманістична освітня парадигма, що визначає пріоритетність інтересів дитини, особливо коли вона в силу тих чи інших причин обмежена у власному розвитку. В українському педагогічному середовищі формуються нові риси глобальної гуманістичної свідомості, яка орієнтована на системну та всебічну підтримку дітей з вадами розвитку. Дана позиція вимагає розвитку у дитини здатності змінюватися разом з суспільством, в якому він живе, реалізуючи себе у відповідності зі своїми можливостями. Це набуває особливої значущості і актуальності, коли суб'єктом внутрішніх змін є дитина, яка у силу обмежених можливостей відчуває додаткові труднощі в процесі соціального становлення. Психологічно вона може бути не готовою до вирішення завдань саморозвитку і самовдосконалення – вони в його свідомості заміщуються настроями апатії, озлобленості, небажанням активно контактувати з суспільством. Завдання вихователя, батьків полягає в тому, щоб подолати ці настрої і змусити його повірити у власні сили, тим самим ставши суб'єктом свого життя. Для дітей цієї категорії така задача часто виявляється непосильною не тому, що вони потенційно не здатні її розв'язати, а тому, що вони психологічно не готові до такого рішення, не підтримані педагогами, батьками, не мають психологічної установки на дуже вагомій зусилля в пошуках сходження до нових власних висот. Саме це мав на увазі великий І. Г. Песталоцці, коли під час праці зі знедоленими дітьми писав, що «мета виховання полягає в тому, що людина сама піднімається до відчуття внутрішньої гідності своєї природи» [1, с.82].

Актуальність означеної проблематики зумовило мету написання нашої статті, яка полягає у необхідності здійснення цілеспрямованої індивідуально-орієнтованої роботи щодо соціалізації дітей з обмеженими можливостями у розвитку з урахуванням суб'єктності кожної особистості.

Доцільним, на нашу думку, буде обрання у якості основної лінії особистісної освіти і розвитку дитини з обмеженими можливостями суб'єктність особистості,

що обумовлюється певними причинами, зокрема:

а) сучасна педагогіка (і соціальна педагогіка) розглядає суб'єктні властивості, що визначають міру свободи особистості, її гуманність, духовність, життєтворчість як ядро культури людини;

б) у філософії під суб'єктом розуміють активно діючу людину, що має свідомість і волю та здатність протистояти викликам зовнішнього світу. З педагогічної точки зору така життєва позиція найбільшою мірою підходить дітям з обмеженими можливостями, оскільки об'єктивні причини вже з дитинства змушують їх в більшій мірі спиратися на свій власний досвід і сили, формуючи в собі якості справжнього суб'єкта свого життя і діяльності;

в) процес формування суб'єктності здійснюється в різноманітних соціальних відносинах, у які дитина включається своєю діяльністю, розвиваючись як особистість. З позицій сучасної педагогіки зростання суб'єктності дитини в педагогічному процесі все частіше визнається основним його виховним результатом. Так, Е. Бондаревська, виходячи з положень гуманістичної педагогіки, у якості результату і головного критерію оцінки якості виховання визначає формування суб'єктних якостей особистості. У ролі основних механізмів входження дитини в культуру, в життя соціуму автор бачить власну активність особистості, яка включена у виховний процес у якості його суб'єкта і співавтора [2];

г) у ситуації, коли мова йде про дітей з обмеженими можливостями, педагог повинен виходити з необхідності розвитку у них якостей, які допомагають реалізувати себе не тільки як істоти, які здатні повноцінно жити в суспільстві, а й як неповторні індивідуальності зі своїми специфічними запитами та індивідуальними засобами соціальної самореалізації;

г) діти з обмеженими можливостями особливо потребують формування у них таких умінь, як: побудова власного індивідуального способу життя; вибір оптимального режиму інтелектуальних, емоційних, фізичних навантажень; здатність до адекватної реакції на негаразди і удачі; визначення відповідного типу трудової діяльності і форм проведення вільного часу; формування взаємоприйнятних відносин з людьми. З позицій соціальної педагогіки метою їхнього життя повинна стати не штучно створена програма, а саме життя, тобто сам процес життя в специфічних обмежених умовах. Навчити цьому процесу повсякденного

проживання індивідуального життя в нормальних, а не в екстремальних умовах – найважливіше завдання в системі цілей виховання [3, с.17-18].

Це завдання не можна розв'язати традиційними засобами, орієнтуючись на розуміння і сприйняття дитини як об'єкта докладання виховних зусиль. Тільки у випадку, якщо дитина сприймається як суб'єкт власної життєдіяльності, можна очікувати позитивних результатів.

Розвиваючи цю ідею, Н. Боритко підкреслював: «Суб'єктом неможна стати, нею можна лише ставати, оскільки суб'єктність полягає у саморозвитку, самостверженні, які в ситуаціях виховання протікають у формі самопізнання людини, самооцінки, усвідомлення себе, своїх особливостей, можливостей, гідності, недоліків» [4, с.225]. Для дітей з обмеженими можливостями це особливо актуально, бо вони як ніхто інший потребують того, щоб усвідомити, оцінити як свої можливості, так і свою гідність і на цій основі формувати життєву установку на саморозвиток і самоствердження.

У педагогічному словнику суб'єкт визначається як носій «предметно-практичної активності і свідомості, що здійснює зміни в інших людях і в собі самому», а суб'єктності відповідно трактується як «здатність людини бути стратегом своєї діяльності, ставити і коригувати цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно будувати плани в житті» [5]. Зрозуміло, що сучасні уявлення про суб'єктності розширилися і тепер включають не тільки поведінкові характеристики, але й планування життєдіяльності, прогнозування її результатів. Для нашого аналізу це дуже важливо, тому що діти з обмеженими можливостями в більшій мірі потребують формування у них умінь прогнозувати свою власну траєкторію розвитку, ставити перед собою досяжні цілі, вміти їх коригувати. Слід зазначити, що у традиційній педагогіці продовжують домінувати підходи до дослідження феномену суб'єктності в контексті педагогічної взаємодії, під якою розуміють професійне спілкування викладача з учнями в процесі навчання і виховання. Така взаємодія розглядається як педагогічний засіб формування суб'єктності дітей, хоча останнім часом акцентується увага на тому, що вона має будуватися на демократичних, гуманних принципах нової освітньої парадигми. Однак, на нашу думку, цього недостатньо. Особливе значення в сучасній ситуації має вивчення процесу формування суб'єктності, виходячи з нетрадиційних форм спілкування дітей з обмеженими можливостями з вчителями, батьками, однолітками. Таке спілкування часто відбувається не в шкільній академічній манері (навчальні заняття, планові зустрічі, офіційні заходи тощо), а в неформальній обстановці, де важливе значення має особлива психоемоційна атмосфера.

Для розуміння процесу формування суб'єктності особистості дитини з обмеженими можливостями важливою є думка В. С. Лазарева про мотивацію здобуття суб'єктності. Автор вважає, що там, де є мотив, є і суб'єкт. Там, де мотиву діяльності немає, немає і самої діяльності, а є тільки поведінка – відповідно в цьому випадку немає і суб'єкта. Тому в традиційній системі навчання дитина, що виконує навчальні дії не

тому, що вона хоче вчитися, а тому, що його змушують, не є суб'єктом навчальної діяльності. Така звуженість поняття акцентує увагу на його якісних характеристиках і дозволяє зрозуміти, чому не всі люди є суб'єктами свого життя і діяльності, а задовольняються роллю соціальних статистів. Заслуговує на увагу й позиція В. Горшкової, яка вважає, що шлях суб'єктного становлення активізує свідомість, само-свідомість і рефлексію, розширює простір вільного цілепокладання, проявляє власний ступінь відповідальності. Варто у нашому аналізі підкреслити значущість суб'єктності, яка орієнтована на особистість дитини з обмеженими можливостями й вибирає в себе усі умови й обставини, у яких здійснюється педагогічна підтримка таким дітям. Зазначимо, що принципова відмінність формування суб'єктних якостей у межах загальної педагогіки від педагогіки соціальної й тим більше від спеціальної полягає у тому, що цей процес відбувається не в традиційному педагогічному середовищі, а у своєрідному соціокультурному просторі, який може мати різні характеристики відкритості. Педагогічний процес у цьому випадку відкритий для зовнішніх впливів як негативної, так і позитивної спрямованості. Його не завжди здійснюють люди, які мають спеціальну педагогічну освіту, у ньому великою є частка зовнішнього впливу, оскільки батьки і педагогічні працівники, здійснюючи педагогічне керівництво, привносять у нього багато суб'єктивного. У цьому випадку соціальний педагог, вихователь інтернатного закладу не просто передає зразки моральної і духовної культури (у відкритому соціумі вони розмиті й суперечливі), а змушений створювати й виробляти їх разом з дитиною у режимі реального часу. При цьому цей процес буде регламентований не тільки здатністю і професійними вміннями педагога, але й суб'єктивними можливостями самої дитини з обмеженими можливостями. У даному випадку вирішальними чинниками, які сприяють налагодженню позитивних психоемоційних контактів з такими дітьми, буде володіння педагогом важливими індивідуальними процесуальними характеристиками (самостійність, унікальність, неповторність, творчий потенціал тощо). Соціально-педагогічна діяльність з надання підтримки повинна зводитися до спільного пошуку цінностей, смислів, поведінкових стереотипів і бути зорієнтованою на реалії справжнього життя (конкретні ситуації, особливі види діяльності в умовах обмеженого спілкування тощо). Вектор педагогічної діяльності у даному випадку має спрямовуватися від світу знань (соціального простору) через світ цінностей (простір культури) до внутрішнього світу дитини (до поля її смислів, до суб'єктивного простору). У результаті самовизначення дитина буде будувати власну ціннісно-смыслову сферу або суб'єктивний простір. Варто ще раз підкреслити, що формування суб'єктної позиції особистості дитини з обмеженими можливостями суттєво залежить від педагогічної підтримки цього процесу, де надзвичайно важливою є роль педагогів, батьків, усіх суб'єктів процесу фасилітації. На наш погляд, педагогічна підтримка навіть у разі, якщо вона спрямована на вирішення приватних і ситуативних проблем дитини означеної нами категорії, в кінцевому підсумку сприяє формуванню його

суб'єктної позиції. Будь-який педагогічно грамотний акт спілкування з такою дитиною, надання їй підтримки на психологічному або предметно-практичному рівні сприятиме внутрішньому саморозвитку людини, його сходженню до самого себе, до своєї усвідомленої суб'єктності.

Для розробки концептуальних положень щодо формування суб'єктності дітей з обмеженими можливостями перспективним, на наш погляд, є також введення А. М. Медведєвим у науково-педагогічну літературу такого поняття, як «неповна суб'єктність». Саме такі діти (багато з них психологічно, а деякі фактично) знаходяться у стані неповного суб'єкта свого життя і діяльності. З позицій прикладного дослідження у соціальній педагогіці ця ідея продуктивна, оскільки доводить існування різних рівнів суб'єктності у дітей з обмеженими можливостями і вказує на динаміку їх формування. А. М. Медведєв також вказує на область застосування даного поняття – «небажання брати відповідальність за скоєне, що істотно збіднює суб'єктність» [6]. Варто додати що можливо говорити не тільки про «небажання», а й про «обмежену можливість» брати на себе цю відповідальність. З наших позицій це зауваження носить принциповий характер, і ми розглядаємо неповну суб'єктність як підставу для розробки комплексу індивідуально-орієнтованих програм розвитку та відповідних критеріїв.

Узагальнений аналіз наукової літератури щодо визначення дослідниками сутності поняття суб'єктності особистості з обмеженими можливостями дає нам підстави виділити у якості ознак суб'єктності дітей з обмеженими можливостями основні з них, серед яких:

- здатність дитини виходити за межі репродуктивного мислення і діяльності з прагненням до творчого засвоєння та відтворення отриманих знань з урахуванням своїх об'єктивних можливостей;
- досить високий рівень оволодіння основами різних видів діяльності, в тому числі пов'язаних із забезпеченням власних специфічних потреб;

- свідоме і доброзичливе сприйняття педагогічної підтримки як найважливішого чинника особистісного розвитку;

- розвинуте почуття власної гідності, значущості себе для батьків, колективу, адекватне усвідомлення своєї ролі у родині і у колективі;

- здатність самостійно коригувати власну поведінку, вміння керувати настроєм, емоціями, адекватно, з поправкою на об'єктивні причини оцінювати результати персональної діяльності;

- вміння своєчасно вносити коригування у власні плани в залежності від стану здоров'я та інших об'єктивних чинників, не відмовляючись при цьому від виконання задуманого;

- розвинене вміння рефлексувати свої вчинки, результати діяльності та спілкування, вносити позитивні корективи у відносини з оточуючими;

- усвідомлення неповторності і самобутності своєї особистості і власного життя як найвищої цінності (незважаючи на хворобу і стан здоров'я), прагнення до максимального самовираження і особистісного зростання;

- спрямованість діяльності та спілкування на включення механізмів самовиховання, самоконтролю, самореалізації в конкретних специфічних умовах;

- наявність позитивної динаміки суб'єктності в залежності від віку, прагнення до самовдосконалення, розширення можливостей, самостійного прийняття рішень і здійснення обраних видів діяльності.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що традиційні ідеї загальної педагогіки про суб'єктність особистості та її організованого педагогічного супроводу на сучасному етапі поступово змінюються і набувають нові якісні характеристики і особливості. Процес становлення суб'єктної позиції особистості дитини з обмеженими можливостями залежить від спеціально організованої соціально-педагогічної підтримки, що сприятиме її успішній соціалізації та самореалізації у самостійному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Песталоцци И.Г. Что дает метод уму и сердцу // Избр. пед. соч.: В 2 т. - М., 1981. Т.2.- С. 82.
2. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. - 1997. - № 4. - С. 11—17, 34.
3. Газман О.С. Концептуальные основы содержания деятельности классного руководителя (классного воспитателя) // Вестник образования: Справ. - информ. изд. Министерства образования РСФСР. - 1991. - № 8. - С. 2-40,17 - 18.
4. Борытко Н.М. Пространство воспитания: образ бытия: Монография / Науч. ред. Н. К. Сергеев. - Волгоград, 2000. - С. 225.
5. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш.и сред. пед. учеб. заведений. - М., 2000. - С. 144,176.
6. Медведев А.М. Субъект как психологическая проблема // Педагогические проблемы становления субъектности школьника, студента, педагога в системе непрерывного образования. Вып. 15. - Волгоград. 2003. - С. 11,95.

REFERENCES

1. Pestalozzi I.G What the method gives to the mind and heart // Choz. ped. work .: In 2 p. -M., 1981 P.2.- P.82.
2. Bondarevskaya E.V. Humanistic paradigm of personal oriented education// Pedagogy. - 1997. - № 4. - P. 11-17, 34.
3. Gazman O.S. Conceptionale basics of content of form master activity (form tutor) // Reporter of education: Ref. - inform. ed. of Ministry of Education of the RSFSR. - 1991. - № 8. - P. 2 40,17 - 18.
4. Boritko N.M Space of education: the image of being: Monograph / Scientific. ed. N.K. Sergeev. - Volgograd, 2000. - P. 225.
5. Kodzhaspyrova G. M., Kodzhaspyrov A.Y. Pedagogical dictionary: For stud. of high and second. ped. educ.institutions. - M., 2000. - P. 144,176.
6. Medvedev A.M. Subject as a psychological problem // Pedagogical problems of formation of subjectivity of a pupil, student, teacher in the continuous education system. Publ.. 15. - Volgograd. 2003. - P. 11,95.

Socialization of a child with disabilities based on the subjectivity of his personality

Teslenko V.

Abstract. The article considers the subjectivity of the personality of the child with disabilities as the main goal of its preparation for independent life in society. The main features of subjectivity of children of this category are determined. The attention is paid to the organization of competent pedagogical support for children with disabilities, to the important role of all subjects of the relevant process of facilitation.

Keywords: *subjectivity, personality, pedagogical support, socialization. limited opportunities, child, self-realization.*

Социализация ребенка с ограниченными возможностями развития на основе субъектности его личности

В. В. Тесленко

Аннотация. В статье рассмотрены субъектность личности ребенка с ограниченными возможностями развития как главную цель ее подготовки к самостоятельной жизни в социуме. Определены основные признаки субъектности детей данной категории. Акцентировано внимание на организации грамотной педагогической поддержки детей с ограниченными возможностями, важной роли всех субъектов соответствующего процесса фасилитации.

Ключевые слова: *субъектность, личность, педагогическая поддержка, социализация, ограниченные возможности, ребенок, самореализация.*